

UDK 821.163.42.09 Brlić-Mažuranić, I.
Pregledni članak
Primljen 18. 2. 2011.
Prihvaćen 15. 11. 2011.

DUBRAVKA ŽIMA

Odjel za kroatologiju
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska 83d, HR-10 000 Zagreb
dzima@hrstud.hr

BAJKE IVANE BRLIĆ-MAŽURANIĆ IZVAN PRIČA IZ DAVNINE¹

U radu se analizira sedam bajki Ivane Brlić-Mažuranić koje nisu obuhvaćene zbirkom *Priče iz davnine*. Za autoričina su života četiri od njih bile objavljene u časopisima, a tri su ostale u rukopisima. Premda su neke od njih nakon autoričine smrti objavljene u knjizi *Basne i bajke* (1943) u izdanju Hrvatskoga izdavačkog bibliografskoga zavoda i u ponovljenom izdanju te knjige 1993, njihova je kritička i književno-povijesna recepcija gotovo u potpunosti izostala. U članku se bajke iščitavaju i kontekstualiziraju u odnosu na autoričin opus te s obzirom na koncepcije i predodžbe o djetetu u njima. Nastoji se definirati diskurzivna veza autoričina koncepta bajke i predodžbe o djetetu te artikulirati određene zajedničke poetičke, osobito neoromantičarske pretpostavke u oblikovanju narativnoga prostora bajki.

Ključne riječi: Ivana Brlić-Mažuranić, bajka

Korpus bajki Ivane Brlić-Mažuranić sadrži, osim osam bajki objavljenih u trećem izdanju *Priča iz davnine* 1926. godine, i 7 bajki² koje za autoričina života nisu bile ukoričene. Od tih sedam bajki autorica je u periodici objavila

¹ Članak je u skraćenoj verziji objavljen na njemačkom u: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 56 (2010): 161–172.

² Priča o goropadnom Mili i šestorici ptica rodovića, Zlatna ptica i dijete ubogarsko, Trgovac Nav, Priča o Zorku Bistozorkom i o Sreći, Priča o sultanu Abdali, Zašto se rodila bijedna Lera i njezino siroče, Djevojčica i neman.

četiri.³ Nekoliko godina nakon autoričine smrti (1943) pet je bajki⁴ izvan *Priča iz davnine* objavljeno u knjizi *Basne i bajke* u nakladi Hrvatskoga izdavačkog bibliografskoga zavoda. Knjiga je objavljena bez imena priređivača, uz naznačeno autorstvo ilustracija (Vladimir Žedrinski), i osim spomenutih bajki sadrži i devet basni u stihovima. Točno pedeset godina poslije objavljeno je drugo izdanje, u izdanju Konzora i Katarine Zrinske, no oba su izdanja ostala gotovo nepročitana u hrvatskoj znanosti o (dječjoj) književnosti. Kratak, obavijesni tekst o bajkama piše Vesna Crnković Nosić⁵, koja ističe vezu bajki s *Pričama iz davnine*, no izdvaja tek dvije bajke koje smatra “umjetnički ravnima” prethodnoj zbirci, a Dunja Detoni-Dujmić⁶ čita ove bajke i *Priče iz davnine* kao jednu cjelinu, uočavajući “mitska” načela odnosno “mitsku svijest” kao poveznicu, što se na stilskom planu odražava kao neoromantičarski/impresionistički vizualni pečat, te naglašavajući inicijacijsko putovanje kao sižejnu nit u dijelu bajki iz zbirke. Joža Skok u studiji o književnom djelu Ivane Brlić-Mažuranić *Basne i bajke* izostavlja, navodeći tek prvo izdanje u popisu autoričinih izdanja. U trećoj knjizi *Sabраниh djela Ivane Brlić-Mažuranić, Bajke i basne*, u uredništvu Vinka Brešića⁷, priređivači Ivana Žužul i Tvrтко Vuković spomenuto izdanje iz 1943. ocjenjuju kao površno i neprecizno, utvrđujući kolacioniranjem postojećih rukopisnih i strojopisnih inačica bajki koje su objavljene u knjizi velika i ponegdje i opsežnija odstupanja od izvornoga teksta, kao i niz pogrešaka, kraćenja i jezičnih intervencija. U kritičkom izdanju *Sabраниh djela bajkovni opus Ivane Brlić-Mažuranić izvan Priča iz davnine* tako, kao što je spomenuto, sadrži sedam bajki, čije nas strukturne, tematske i predodžbene implikacije ovdje zanimaju.

³ Priča o goropadnom Mili i šestorici ptića rodovića, *Smilje*, Zagreb, 1913, br. 4. i br. 5; *Zlatna ptica i dijete ubogarsko*, Naša deca, Beograd, 1923, br. 8; Trgovac Nav, *Književni sever*, Subotica, 1927, br. 11; Trgovac Nav, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1927, knjiga VIII: 135–143; Priča o Zorku Bistozorkom i o Sreći, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1932, knjiga XIII: 28–35.

⁴ Trgovac Nav, Priča o sultanu Abdali, Priča o Zorku Bistozorkom i o Sreći, Zašto se rodila bijedna Lera i njezino siročče, Djevojčica i neman.

⁵ Vesna Crnković-Nosić, *Basne i bajke Ivane Brlić-Mažuranić*. U: Ivana Brlić-Mažuranić, *Prilozi sa znanstveno-stručnog kolokvija*, Slavonski Brod, 1994: 27–33.

⁶ Dunja Detoni Dujmić, Ivana Brlić-Mažuranić, 1874–1938; Tko opseže svijet? U: *Ljepša polovica književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998: 169–185.

⁷ *Bajke i basne*. Priredili Tvrтко Vuković i Ivana Žužul. *Sabrana djela Ivane Brlić Mažuranić*. Kritičko izdanje. Urednik Vinko Brešić. Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod, 2011.

* * *

Priča o goropadnom Mili i šestorici ptica rodovića objavljena je u dječjem časopisu *Smilje* 1913, u godini objavljivanja prvoga izdanja *Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića* i tri godine prije prvoga izdanja *Priča iz davnine*. *Zlatna ptica i dijete ubogarsko* objavljena je 1923. u beogradskom časopisu *Niša deca*. Bajka *Trgovac Nav* objavljena je prvi put 1927. godine, i to u dvama časopisima, u *Hrvatskom kolu*, VIII. godištu, te u subotičkom *Književnom severu*⁸, godinu dana nakon što u Matici hrvatskoj izlazi treće izdanje *Priča iz davnine*, u kojima je, u odnosu na prvo izdanje, zbirka nadopunjena dvjema bajkama, *Lutonjica Toporko i devet župančića* i *Jagor. Priča o Zorku Bistrozorkom i o Sreći* objavljena je 1932, također u *Hrvatskom kolu*. Iz ostavštine se ne može rekonstruirati vrijeme nastanka drugih bajki, no prema vremenu objavljivanja razvidno je da su bajke nastajale prije i paralelno s pisanjem bajki prikupljenih u *Pričama iz davnine*, stoga je u spomenutim tekstovima koji su interpretirali bajke izvan *Priča iz davnine* jedno od inicijalnih pitanja veza odnosno razlike u odnosu prema bajkama iz slavne zbirke. Jedna od najvidljivijih razlika koja se pritom uočava ona je prostorna: *Trgovac Nav* bajka je smještena u orijentalni prostor, a i središnji je sižejni motiv “orijentalni” karakterni habitus naslovnoga lika. Osim *Trgovca Nava* još je jedna bajka definirana orijentalnim *settingom*: riječ je o *Priči o sultanu Abdali*, u kojoj je bajkovna struktura dokinuta zamjenjivanjem fantastike alegorijom. Ta se dva teksta, dakle, od *Priča iz davnine* bitno razlikuju orijentalnim prostorom i motivima. No, osim jasnih prostornih razdjelnica neke se predodžbene i strukturne pretpostavke bajki izvan *Priča iz davnine* upravo upadljivo ne podudaraju s bajkama iz proslavljene zbirke. Odnosi se to, ponajprije, na predodžbu o djetetu koja se u *Pričama iz davnine* pokazuje bitnim strukturnim motivacijskim uporištem.

Mažuranićkine *Priče iz davnine* kritičarskom su, književno-povjesničarskom i književno-znanstvenom aklamacijom proglašene najboljom zbirkom umjetničkih bajki u hrvatskoj književnosti. Hrvatska dječja književnost bajke promatra upravo u odnosu na autoričin bajkovni opus, dijeleći ih na bajke prije Ivane Brlić-Mažuranić (Crnković 1970, Težak 2001) i na njezine nasljedovatelje odnosno oponašatelje (Crnković 1970). Hrvatska ne-dječja književnost ovu zbirku posvaja i interpretira kao *ne-samo-dječje* bajke, pri čemu je simptomatična teza Antuna Barca o nepostojanju dječjih i ne-dječjih pisaca kojom se Ivana Brlić-Mažuranić proglašava umjetnicom *bez obzira* na to što se najvećim dijelom opusa upisuje u dječji književni sustav. Recepcija pak izvan izvornoga kulturnoga konteksta pokazuje ravnodušnost prema

⁸ Vidi bilješku 2.

domaćoj teorijskoj nesigurnosti oko sustava u koji se zbirka upisuje i bajkama definira kontekst u književnoj egzotici slavenske mitologije s jedne, te vrsti nove andersenovske bajke s druge strane, pri čemu je nadimak “hrvatski Andersen” glavni zgoditak s inozemnoga pohoda zbirke u površnoj javnoj percepciji. U *Pričama iz davnine* autorica je zaokupljena velikim tematskim kompleksima kršćanstva, prirode, majčinstva i žrtve, što ih prelama u složenim strukturama čiju “mitsku osnovu” Milanja (1977) definira kao kršćansku analizirajući bajku *Kako je Potjeh tražio istinu*. Kršćanska je “mitska osnova” bajkovne strukture, međutim, donekle pod upitnikom u nekim drugim bajkama iz zbirke, kao, primjerice, u *Šumi Striborovoj*, u kojoj majčinska ljubav nadvisuje božansku, ili pak u *Jagoru*, u kojoj nema kršćanskoga oprosta za “pohlepnu pridošlicu”. Likovi su u tim bajkama trovrsnoga podrijetla: ljudski, fantastični i fantastični likovi mitološkoga ishodišta, najčešće antropomorfne prirodne pojave (božić Svarožić, djed Neumijka, baka Mokoš, djever Sunce). Istražujući podrijetlo likova Maja Bošković-Stulli utvrđuje da se veza između Mažuranićkinih bajki i usmene književnosti odnosno slavenske mitologije nalazi u mitološkoj teoriji o postanku usmene književnosti i njezinoj vezi s nebeskim tijelima, čije je predstavnike Afanasjeva i Natka Nodila Ivana Brlić-Mažuranić čitala upravo u vrijeme rada na bajkama (Bošković-Stulli 1970). Afanasjev je tako jedan od izvora “mitoloških” imena, no autorica ime ne veže uvijek uz toponim ili lik od kojega ga preuzima, nego ga originalno preobličuje i stapa s motivima iz ruske, hrvatske i srpske usmene književnosti. Novija istraživanja dokazuju i postojanje jasne veze između nekih potvrđenih autoričinih izvora i tekstova bajki (Kos-Lajtman i Turza Bogdan 2010, Kos-Lajtman i Horvat 2011). Jezično i stilski *Priče iz davnine* koketiraju s usmenom književnošću u ritmizaciji pripovijedanja i zvukovnim aluzijama na usmeno pripovijedanje, uvođenjem deseteračkih ili sedmeračkih stihoa u pripovijedanje, u simbolima usmenoga podrijetla (npr. nijemi jezik i majka-košuta u bajci *Ribar Palunko i njegova žena*) te u škrtim, asketskim opisima likova, s izostavljanjem vizualnih konotacija, a naglašavanjem etičkih (ne)kvaliteta. Vizualno, pak, bajke definira secesijska kromatika, s dominacijom zlatne i modre boje i stiliziranošću zatvorenih prostora u kojima se zbiva radnja bajki, a priroda, kao jedna od četiriju središnjih tematskih kompleksa, neoromantičarska je, istodobno divlja i nesavladiva, ali i vječna, iskonska i božanska. Prirodne su pojave antropomorfne, bipolarne i nepredvidive, čovjeku naklonjene, ali istodobno i prijeteće. Sve te osobine u *Pričama iz davnine* iščitavane su i shvaćane kao cjelovita struktura,⁹

⁹ Usp. citat Duška Cara: “(...) kako je to knjiga nedjeljiva, napisana u grču iskonske snage; kako je svijet tih bajki isti svijet, a svi junaci, djevojke, majke, ‘domaći’, bjesovi, zle vile

čemu nesumnjivo pridonosi i kršćanski podtekst ili pak njegov privid koji iščitavamo u svim bajkama u zbirci.

Za razliku od toga, u bajkama izvan slavne zbirke taj se kršćanski podtekst ne razotkriva kao ujedinjujući, dapače: samo u dvjema bajkama koje se upravo svojim orijentalnim habitusom razlikuju od *Priča iz davnine* (*Trgovac Nav* i *Priča o sultanu Abdali*) kršćanski svjetonazor jedini je smisao pripovijedanja. U bajkama se napušta i postupak antropomorfiziranja prirodnih pojava koji se u *Pričama iz davnine* pokazao tako plodnim, a vidjet ćemo i da se propituje i mitska organizacija narativne strukture koja nepogrešivo funkcionira u *Pričama iz davnine*.

Sedam bajki međusobno su u velikoj mjeri različite, no kao glavna poveznica s *Pričama iz davnine* nameće se secesijska vizualnost i kromatika, te neoromantičarsko strukturiranje bajkovnoga prostora kao pozornice na kojoj se zbiva bajkovna “drama”. Bajkovna je motivacija također u mnogome analogna motivacijskim rješenjima iz *Priča iz davnine*: kao što se u *Pričama iz davnine* radnja pokreće bez izvanjskoga poticaja (s iznimkom bajke *Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica* u kojoj radnju pokreću neprijatelji koji su udarili na tvrdi grad kneginjin), tako i u ovim bajkama radnju pokreću osjećaji likova, poput majčine pretjerane ljubavi prema Mili u *Priči o goropadnom Mili i šestorici ptica rodovića* ili pak bogataševe neumjerene ljubavi prema zlatnoj ptičici u bajci *Zlatna ptica i dijete ubogarsko*. U pojedinim je bajkama čak i potertan pokretački apsurd, kao što je to u bajci *Zašto se rodila bijedna Lera i njezino siroče*, u kojoj se višestruko naglašava slučajnost kao pokretački impuls, ili pak u bajci *Priča o Zorku Bistozorkom i o Sreći*, koja započinje kao igra divova. Slučajnost je strukturna jezgra i u bajkama *Trgovac Nav*, u kojoj naslovni lik traga za djevojčicom koja u njegovu trgovinu ulazi posve slučajno, te *Priči o sultanu Abdali* u kojoj naslovni lik slučajno postaje sultanom.

Pišući o djelu Ivane Brlić-Mažuranić Dunja Detoni Dujmić izdvaja nekoliko strukturnih načela koja prepoznaje kao mitska, od inicijacijskoga putovanja do mitskoga vitalizma, što ga – jednim dijelom – povezuje s majčinstvom. Spomenuli smo majčinstvo kao jedan od četiriju velikih tematskih kompleksa koje možemo izdvojiti u *Pričama iz davnine*, no zanimljivo je da je mitsko žensko načelo obnove, kako primjećuje Detoni Dujmić, u bajkama izvan zbirke tek naoko suprotstavljeno muškomu osvajačkomu načelu:

i dobri moćnici stanovnici su neke, nama, doduše, daleke i nepoznate zemlje, u kojoj vladaju posebna pravila igre i u kojoj se živi prema samo autorici znanim propisima. Čitanje *Priča* predstavlja otkrivanje: otkrivanje likova, pravila ponašanja, zakonitosti u međusobnim odnosima i uvijek pobjedonosnih pohoda vrlina koje su u zemlji spisateljčine mašte neprikosnovene” (Car 1970: 47–48).

u ovim je bajkama muško načelo potisnuto. Halko u bajci *Zašto se rodila bijedna Lera i njezino siročće* aktivni je muški aktant, koji postaje produktivnim tek sjedinjenjem sa ženskim principom, siročćetom Jasenkom iz naslova bajke. Sultan Abdala također je aktivan, no njegova se aktivnost mora dokinuti da bi se postiglo smirenje odnosno razrješila fabularna napetost: sultan Abdala želi da narod njegovu vladavinu zapamti po okrutnosti nakon što je uvidio da podanike ne može trajno impresionirati raskoši, no ta “aktivnost” – shvatimo li ju kao muško načelo – mora se ispraviti, promijeniti, dokinuti, i to u skladu s kršćanskim svjetonazorom. Jednako je zanimljivo i muško načelo u *Priči o Zorku Bistozorkom i o Sreći*, u kojoj je naslovni muški protagonist “neuputan” div, dijelom analogan Regoću i njegovoj “neuputnosti”, i koji svoje osvajačko načelo i doslovce mora dokinuti kako bi ispunio zadatak: Zorko se mora smanjiti na ljudsku mjeru i odustati od pokušaja da Sreću ulovi silom, i tek tada mu Sreća pristupa sama. Trgovac Nav, pak, iz istoimene bajke, obilježen je pasivnošću, i to pasivnošću koja se može interpretirati i kao dio “orijentalnoga” habitusa: u ovoj je bajci muški princip također zamijenjen alegorijskom kršćanskom prisposodobom o Bogu koji će nagraditi Navovu vjeru. Majčinstvo je, pak, podvrgnuto rekontekstualizacijskoj kritici u bajci *Priča o goropadnom Mili i šestorici ptića rodovića*, u kojoj je upravo hiperbolizirani majčinski princip pokretač radnje.

U tom je kontekstu vrlo zanimljiva bajka *Djevojčica i neman*, u kojoj je muški aktivni princip također dokinut, a koja aktivira i neke zanimljive predodžbe o djetetu. Bezimena djevojčica iz naslova živi sama u prekrasnoj bašči i obilaze ju dva kuma. Prvi je pokretački motiv djevojčičina želja da odraste, odnosno da bude ravnopravna s kumovima,¹⁰ što je nepodudarno s idejom o djetetu koju podržavaju neke od bajki iz *Priča iz davnine*. Djevojčica želi napustiti djetinjstvo kao neproduktivno razdoblje i “osvojiti” odraslost simboliziranu razgovorom: upravo idealna ilustracija “nijemoga” djeteta o kojem govori Karín Lesnik-Oberstein (1994). Dijete je nijemo, smatra Lesnik-Oberstein, jer nema glas koji tumači, nego nužno biva tumačeno (interpretirano, *sjećano*) kao drugo: u ovom slučaju dijete je nijemo jer ga se ne čuje, ono mora odrasti kako bi “osvojilo” glas i identitet. Nijemo je dijete, međutim, nekompatibilno aktivnomu djetetu, simbolu života i društvenoga poboljšanja u bajkama *Zašto se rodila bijedna Lera i njezino siročće* ili u *Regoću*, pa i u bajci *Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica*. Nadalje, drugi je pokretački motiv neman koja se pojavljuje u bašči. Neman je neman kumov-

¹⁰ “Samo na jedno žalila se curica – ali nikome o tom ne kazivala. Žao joj bilo, što je tako mala malena, pa kumovi ne će pravo ni da razgovaraju s njome. (...) A curica pomagala kumovima puniti bisage, al’ ostajala željna razgovora s kumovima: uvijek bi željela, e bi Bog dao, te bi se čudo desilo, pa da ona iznenada poraste” (Brlić-Mažuranić 2011: 381).

ske pohlepe, posizanja za tuđim dobrima, što je analogno s bajkom *Jagor*, u kojoj je također aktivan motiv pohlepa pridošlice. U bajci *Jagor* maćeha želi posjedovati blaga koja joj ne pripadaju te nastoji eliminirati onoga komu blago pripada, u priči *Djevojčica i neman* kumovi umjesto brige za djevojčicu zapravo teže za blagom koje je djevojčica baštinila:

“(...) kumovi bi samo malo pomilovali curicu, pružili joj medenjake, a onda bi polazili bašćom da se nadive bašći, da se snebivaju: što će tolika silna plodina maloj curici, i da potraže od zabave po polju jaja od jarebica, da naberu za se bisage grožđa i plodova” (Brlić-Mažuranić 2011: 381).

Fabularno razrješenje donosi smirenje djevojčici, koja je osvojila glas fantastičnim odrastanjem i pobjedom nad nemani, no kumovska pohlepa nije pobijedena; drugi pokretački motiv nema zadovoljavajućega razrješenja. Djevojčica pobjeđuje neman, i to nakon što joj je Bog uslišao molitvu da odraste: kumovsku pohlepu nije mogla svladati kao nijemo biće. No ni samo odrastanje nije joj dovoljno, jer nakon pobjede nad nemani ona suzbija svoju žensku snagu i predaje se muškarcu koji nije morao potvrditi svoje junačko načelo, i tek je tada sigurna od pohlepe kumova i od njihova licemjerja:

“Do dvora djevojčina kraljević došao, te djevojci nudi ruku i kraljevstvo. Radosna djevojka kraljevića dočekala, u dvore ga uvela, te mu ruke oko vrata vije.

– Bog te šalje, junače kraljeviću! Pretežak je mač za ruke djevojačke. Uzmi mač moj, a uzmi i mene. Bog te šalje, vojno gospodare!

Tako rekli, tako učinili. Vjenčali se, te tamo u gradu bili, pa tamo i ostali. Odanle upravljali bašćom i kraljevstvom. I što još bilo unapreda svijeta i vijeka, nijedna neman nikad ne smisli više, da idje preko mora tamo na stijenu. Jer nad stijenom stražu čuva junak kraljević i krasota djevojka, a u tvrdom gradu svome, kojemu su zidovi od bijela mermera, okna od modrog sedefa, a dveri od crvenog koralja” (Brlić-Mažuranić 2011: 392).

Paradoksalno, muški je princip dominantan, premda neaktivan, a ženska se snaga mora podvrći muškomu načelu kako bi poredak opstao. No može li bajka, zapravo, podnijeti obrat što ga *Djevojčica i neman* sugeriraju? Bi li sama bit bajke bila dokinuta kad bi djevojčica/djevojka pobijedila neman, no ne bi se podčinila muškomu načelu? Pitanja su, djelomice, povezana i s erotičkim motivima u bajkama izvan *Priča iz davnine*, čija se oprezna ili propitujuća artikulacija prepoznaje u motivu zaključanih vrata kroz koja prolazi kraljević. Na prvoj se razini taj motiv može iščitati kao erotički, no takvo se tumačenje u tekstu zaobilazi. Djevojčica, suočena s nemani, a nakon što su ju kumovi ostavili i prepustili na milost i nemilost opasnomu protivniku, zaključava vrata bašće i baca ključ u najdublji bunar kako bi se sama obra-

čunala s opasnošću. Nakon što je opasnost otklonjena i neman pobijedena, i nakon što fantastični pomoćnici kikimori sazidaju tvrdi grad u bašči kao nagradu za djevojku pobjednicu, vrata se čudom otvaraju:

“I gle! Kad pogledala gore na vrh bašće, gdje bijahu vrata, a ono se vrata – čudo nad čudesa, širom otvorila – ne treba im ključa ni ključara. Raskrilila se vrata u oba krila, te ujaha junak – divan kao sunce na osvitu” (Brlić-Mažuranić 2011: 391).

Čudo eliminira erotičko: premda bi jedno od alegorijskih čitanja ovoga motiva moglo biti erotičko, takvo se čitanje na kraju raspleće u ništa, što predstavlja značenjski procijep u ovoj bajci koja gotovo i nema smisla ako se ne čita alegorijski.¹¹

Još se u ponekom motivu u bajkama iz zbirke *Basne i bajke* može iščitati erotička simbolizacija. U bajci *Zašto se rodila bijedna Lera i njezino siročče* Lera i Jasenka kreću na putovanje kako bi otkrile smisao svoga postojanja. Njihova je prva postaja veličajna gora na vrhu koje je prijestolje Sitivratovo koji daje i održava živote na zemlji. U gori nalaze utvicu koja se zaplela u šaš, Jasenka je oslobađa i njeguje, te prepoznaje upravo taj zadatak kao svoje životno poslanje. Njegovana i voljena utvica zapravo je fantastično biće, Jasenkin fantastični odraz: drugovanje s utvicom djevojku posve zaokuplja i ona se spremno odriče ljudskoga društva kako bi uživala u utvičinim čudesima, no kako se kod Jasenke budi naklonost prema Halku, tako se i njezina očaranost utvicom gasi. Utvica tako postaje složenim simbolom erotičke zaokupljenosti, ljubomore i (erotičkoga) sazrijevanja, a nakon što se Jasenka i Halko sjedine u zajedničkom zadatku, utvica gubi svoje fantastično biće i postaje “prava šarena utva, bez ijednog zlatnog pera” (Brlić-Mažuranić 2011: 378) s kojom više nije moguća komunikacija. Kao što, primjerice, u Nazorovu *Bijelom jelenu* guščarica Anka nakon što iz jelenjega ležaja pređe u ležaj mladoga kneza gubi sposobnost razumijevanja životinjskoga jezika, tako i ovdje Jasenka više ne razgovara s utvom nakon što se sjedini s Halkom. Motiv gubitka sposobnosti razumijevanja životinjskoga jezika u *Bijelom jelenu* jasan je simbol odrastanja i napuštanja utopijskoga, bezbrižnoga, fantastičnoga djetinjstva u kojem je dijete blisko prirodi, iskonsko i fantastično, i to je odrastanje *eksplicite* seksualno sazrijevanje simbolizirano ležajem iz kojega djevojka odlazi i dvorom u koji dolazi. Kod Ivane Brlić-Mažuranić riječ je o sličnom motivu, koji se izrijekom veže za Jasenkinu naklonost prema Halku:

“Podigla oči spram neba plavoga, gdje brodice zalazile, jedna ovamo, druga onamo, nad gustu šumu.

¹¹ O problemu alegorijskoga i doslovnoga čitanja bajke vidi Hameršak 2008.

‘Hoće li koja Halku doputovati?’ pomišljala Jasenka. – I što god je poslije tog bilo od toga je nastanulo što je Jasenka ovo pomislila. – Jer otkako ona ovo pomislila, nije više među njom i utvicom bilo kao do sada” (Brlić-Mažuranić 2011: 360).

Potom, nakon sjedinjenja s Halkom, utvica gubi fantastičnu konotaciju, koju možemo shvatiti kao fantastičnu mogućnost, kao naznaku, obećanje, pa čak i kao erotičku aluziju: nakon erotičkoga ispunjenja fantastična se mogućnost rasplinjuje, utva ostaje uz Jasenku i Halka, kao ljupka i voljena pratnja, no bez fantastičnoga obećanja što ga je Jasenka iz nje iščitavala.

Pišući o ženskom principu u *Pričama iz davnine* Dunja Detoni-Dujmić naglašava ženski mitologem biološke obnove, žensku intuitivnost, razboritost i počelo muško-ženske suradnje. Bajke izvan *Priča iz davnine* u tom su smislu znatno nesigurnije. Biološka obnova odnosno majčinstvo u ovim se bajkama zaobilazi, kao što sjajno pokazuje već spomenuta bajka *Zašto se rodila bijedna Lera i njezino siročće*, jedina bajka u zbirci koja tematizira majčinstvo (osim spomenute nerazumne majke u *Priči o goropadnom Mili i šestorici ptića rodovića*). Bijedna Lera svoju kćer “prepušta” Halku i njih dvoje kreću u ostvarenje zadatka što su ga dobili od Sitivrata, odnosno kreću aktivirati predodžbu o djetetu koje predstavlja bolju budućnost zajednice. Dijete je egzistencijalni, ali i društveni simbol, i majčinstvo se povlači u drugi plan kako bi u prvi istaknulo djetetovu tvorbenu i simboličku moć. Jasenka i Halko osnovat će naselje daleko od močvara kako bi poboljšali živote svojih suseljana. Takav je završetak analogan bajci *Regoč* u kojoj je također dijete simbol bolje budućnosti, i to, posve jednako, egzistencijalni i društveni simbol jer je također dijete ono koje na razvalinama dvaju posvađanih sela gradi jedno i time sprečava buduće razmirice. No dijete u toj bajci nije lišeno tradicijske potpore (djeca će sagraditi jedno selo zato što im tako savjetuju mudri šukunbaka i šukundjed koji su jedini preživjeli potop), kao što je to naizgled u bajci *Jagor* za koju se čini da dokida obiteljske odnosno posebice roditeljske veze. To je, međutim, tek privid, budući da Jagorov otac naposljetku ipak spoznaje svoju pogrešku što je ostavio Jagora. On je, uostalom, već unaprijed amnestiran od svoje nebrige stoga što je zaboravio dijete pod utjecajem svakojakih trava što mu ih priređuje maćeha. Osim toga, Jagorov je uvjet opstanka održavanje obiteljske (djedovske) tradicije, i u toj je bajci jasna opreka starosjedilačke vjere u nepovredivost tradicije i vlasništva i pohlepne “pridošlice” maćeha koja prema tradiciji ne pokazuje nikakvo poštovanje. Spomenuti *Regoč* također uvodi isti motiv tradicijske mudrosti u starosti, jer dijete, koje najavljuje bolju budućnost i počinje ju aktivno stvarati, to čini tek u simbiozi s mudročću staraca. I u bajci *Bratac Jaglenac i sestrica Rutvica* bitno je načelo opstojnosti povezanost s umrlim precima, ponajprije majkom, koja u svojim poukama prenosi, kako bi to Detoni-Duj-

mić nazvala, mitsko citatno tkivo, odnosno životnu mudrost predaka. U tom su smislu aktanti bajki izvan *Priča iz davnine* ostavljeni samima, lišeni potpore predaka i njihove mudrosti i veličine, s djelomičnom iznimkom u bajci *Zlatna ptica i dijete ubogarsko*. Sultan Abdala dolazi na sultanovo prijestolje s raskršća putova, slobodan od težine tradicije, djevojčica je u borbi s nemani ostavljena posve sama, bez pomoći kumova, bijedna Lera i kreće na putovanje (koje bi Detoni-Dujmić nazvala inicijacijskim) zbog toga što se ne može osloniti na tradiciju u potrazi za smislom postojanja, trgovac Nav ravna se po Božjim blagoslovima, a ne po tradiciji, nerazumni i goropadni Mile nužno je lišen majčine brige kako bi se “izliječio” od samoživosti i goropadnosti, a Zorko Bistozorki i njegovi prijatelji divovi Mokronoga i Valigora posve su “neuputni” i lišeni tradicijske mudrosti što je podcrtano igrom (besposlicom, “ludom” igrom) kao pokretačkim sižejsnim impulsom.

U dvjema, pak, bajkama koje su obilježene orijentalnim *settingom* kao referentno polje prepoznamo dječje priče s orijentalnim motivima koje se u prvoj polovici 20. stoljeća objavljuju u hrvatskoj dječjoj periodici (Hammeršak 2008); orijentalni se motivi pritom koriste u pričama o sveobuhvatnosti kršćanskoga poretka i doživljaja svijeta. I trgovac Nav i sultan Abdala priklanjaju se kršćanskomu Bogu koji se u priči o trgovcu Navu iskazuje kao milosrdan, a kod sultana Abdale kao pravedan sudac, pri čemu u priči o trgovcu Navu upravo kršćansko dekodiranje naraciji daje smisao, s obzirom na nemotiviranost pripovijedanja. Trgovac Nav, naime, opstaje uz pomoć dvaju Božjih blagoslova koji su ga senzibilizirali na ljepotu i siromaštvo: Nav ima moć da u nekom prostoru odmah uoči najljepši predmet, ali i da previdi bogataše, a primijeti siromahe. S tako determiniranim protagonistom i ne može se ispričati ništa osim kršćanske prispodobe, u kojoj se Nav u potpunosti posvećuje traganju za djevojčicom koja je slučajno naišla u njegov dućan i zbog koje je i izgubio dućan, te svoj život na određeni način mijenja za djevojčin: djevojčica postaje caricom, i na dan njezina vjenčanja Nav umire, odnosno sam Bog dolazi po njega da ga vodi u svoje kraljevstvo. Niz kršćanskih simbola “prekriva” nemotiviranost i mjestimičnu narativnu alogičnost. U *Priči o sultanu Abdali*, za razliku od toga, bajkovno je čudesno (fantastično) zamijenjeno alegorijskim, ponovno radi prispodobe o kršćanskom Bogu koji je jedini pravedni sudac. U toj se priči aktivira predodžba o nevinom, intuitivnom djetetu, koje posredno prouzroči obrat i pokajanje okrutnoga sultana Abdale. Sultanovi vojnici i njegov vezir Hafid odlaze po udovicu Fatimu da ju vode na muke, a Fatima se plačući otima i traži milost zbog djece. Na to se javlja njezin sin “mali” Mustafa, čije su riječi parafraza biblijske Božje “objave malenima”¹²:

¹² Mt 11, 25–27

“Na to ustane sin njezin, mali Mustafa i reče:

– Idi, majko, sultanu. Ako je tebi Bog rekao da nas čuvaš, to je njima rekao da čuvaju i tebe i nas. Nigdje ne možeš biti sigurnija od zla nego kod njih.

Kad je vezir čuo te rieči, iznenadi se i zamisli. Dugo je šutio, a onda reče vojnicima da ostave Fatimu i da odu kući” (Brlić-Mažuranić 2011: 344).

U bajci *Zašto se rodila bijedna Lera i njezino siroče* dijete je ono koje će donijeti bolju budućnost ljudskoj zajednici; u toj je bajci, pak, dijete čisto, nevino, intuitivno, no u njegovoj simbolici nema društvene konotacije. Ono je, možda, najsličnije malomu Jaglencu kojega njegova posvemašnja nevinost i bezazlenost vode kroz strašnu Kitež planinu.

Lik djeteta pojavljuje se u bajci *Priča o Zorku Bistozorkom i o Sreći*, čija struktura djelomice oponaša strukturnu opreku iz bajke *Jagor* o velikom zlu i malome koje odnosi prevagu nad velikim zlom. U *Jagoru* se zloj mačehi suprotstavljaju najmanja slamčica, najmanje zrno i najmanja vunica, a Jagorove su pomoćnice nazvane umanjenicama, bušica i kozica. U *Priči o Zorku Bistozorkom i o Sreći* Zorko je div koji vrijeme mjeri “malim godinicama”: tri male godinice – trista puta po trista godinica. Zorkovi drugovi divovi Valigora i Mokronoga bez napora dosežu sunce i najdublje morsko dno. Ipak, da bi se uhvatila Sreća, malo mora odnijeti prevagu nad velikim: Zorko se mora smanjiti na ljudsku mjeru, no ni to još nije dovoljno maleno, nego Sreća stiže tek kad Zorko prigrli ljudsko siroče, malenu Mavricu koju nalazi kako spokojno spava držeći za ruku mrtvoga oca. Zorkova je potraga za Srećom započela kao igra, no susret s djetetom igru pretvara u odgovornost:

“Sagne se i pogleda, pa kad osjeti toplu ruku djeteta u hladnoj ruci očevoj, trgnu se Zorko Bistozorki i uvidi da na svijetu nema većega nego je ovo.

‘Da sam suncu kose pleo, manje bi bilo nego je ovo. U ovome je sve što ima na nebu i na zemlji – ovdje će negdje i Sreća izaći,’ reče u sebi” (Brlić-Mažuranić 2011: 316).

Dijete i djetetova tuga je “sve što ima na nebu i na zemlji”, dijete je ponovno simbol života, no za razliku od djeteta u *Regoču* i Jasenke u *Zašto se rodila bijedna Lera i njezino siroče*, ono se ovdje ne interpretira u društvenom smislu, nego samo u egzistencijalnom. Posve je u tom smislu podudarna i bajka *Zlatna ptica i dijete ubogarsko*, u kojoj je dijete također simbol života (“i hrana i sreća”; Brlić-Mažuranić 2011: 292) i stoga povlašteno u pristupu iscjeliteljskomu principu. Dijete je i samo živototvorno (“A kako su suze padale na ptičicu tako se ona stala i opet micati – počela uzdizati

glavicu i prhati krilima. Oživila je, jer je osjetila zahvalne suze ubogarske” (Brlić-Mažuranić 2011: 292), upravo zbog svoje povlaštene, dječje biti, svojega simboličnoga dječjega opredmećenja.

Čini se, dakle, da je dijete i složenija predodžba o djetetu u bajkama izvan *Priča iz davnine* zapravo središnji oporbeni motiv *Pričama iz davnine*, uz kršćanski svjetonazor; propitujući, razlažući, nadopunjujući i iznova određujući sadržaje pojma “dijete”, Ivana Brlić-Mažuranić u ovim tekstovima mjestimice protuslovi vlastitim produktivnim semantičkim ishodištima u prethodnoj zbirci bajki, ali, moguće, i uspostavlja kreativni dijalog sa samim oblikom¹³, anticipirajući, hotimice ili nehotice, upravo vlastito književno djelo kao ishodište teorijskoga vrstovnog određenja.

Izvori

- Brlić-Mažuranić, Ivana. 1993. *Basne i bajke*. Zagreb: Konzor, Katarina Zrinska.
- Brlić-Mažuranić, Ivana. 1975. *Priče iz davnine*. Zagreb: Mladost.
- Brlić-Mažuranić, Ivana. 2011. *Bajke i basne*. Sabrana djela Ivane Brlić-Mažuranić. Kritičko izdanje. Slavonski Brod: Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod.

Literatura

- Bošković-Stulli, Maja. 1970. Priče iz davnine i usmena književnost. U: *Ivana Brlić-Mažuranić*. Zbornik radova. Zagreb: Mladost.
- Car, Duško. 1970. Kraljicu je boljela glava od samog kraljevanja. Romani Ivane Brlić-Mažuranić. U: *Ivana Brlić-Mažuranić*. Zbornik radova. Zagreb: Mladost.
- Crnković, Milan. 1970. *Ivana Brlić-Mažuranić i hrvatska dječja književnost*. U: *Ivana Brlić-Mažuranić*. Zbornik radova. Zagreb: Mladost.
- Crnković, Milan, Dubravka Težak. 2001. *Povijest hrvatske dječje književnosti I*. Zagreb: Znanje.
- Crnković-Nosić, Vesna. 1994. Basne i bajke Ivane Brlić-Mažuranić. U: *Ivana Brlić-Mažuranić*. Prilozi sa znanstveno-stručnog kolokvija. Slavonski Brod: Grad Slavonski Brod, Matica hrvatska.
- Detoni-Dujmić, Dunja. 1998. *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Hameršak, Marijana. 2008. *Tvorbe djetinjstva i preobrazbe bajke u hrvatskoj dječjoj književnosti*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.

¹³ Za života autorica, naime, nijedan vlastiti tekst nije odredila kao bajku.

- Kos-Lajtman, Andrijana, Tamara Turza-Bogdan. 2010. Utjecaj usmenoknjiževnih i mitoloških tvorevina varaždinskog kraja na književni rad Ivane Brlić-Mažuranić. *Narodna umjetnost* 47 (2): 175–190.
- Kos-Lajtman, Andrijana, Jasna Horvat. 2011. Istraživački profil Ivane Brlić Mažuranić u Pričama iz davnine: nova konstrukcija izvora i metodologije. *Fluminensia* 23 (1): 87–99.
- Lesnik-Oberstein, Karin. 1994. *Children's Literature Criticism and the Fictional Child*. Oxford: Clarendon Press.
- Milanija, Cvjetko. 1977. *Alkemija teksta*. Zagreb: CEKADE.
- Težak, Dubravka. 2001. Bajka u Hrvatskoj prije Ivane Brlić-Mažuranić. U: *Zlatni danci 3. Bajke od davnina pa do naših dana*. Osijek: Pedagoški fakultet.
- Zima, Dubravka. 2001. *Ivana Brlić Mažuranić*. Zagreb: FFpress, ZZOK.

The Fairy Tales of Ivana Brlić-Mažuranić and Children's Literature

This paper analyses seven fairy tales of Ivana Brlić-Mažuranić which are not part of the *Priče iz davnine* (*Croatian Tales of Long Ago*) compilation. Four of these were published in magazines in the author's lifetime, while three remained manuscripts. Some of the fairy tales saw publication following the author's death in the book *Basne i bajke* (*Fables and Fairy Tales*) in 1943 by the Croatian Publishing and Bibliographic Institute, as well as a more recent edition of the book in 1993; however, there has been an almost universal lack of critical and literary-historical reception. The paper provides a context for these fairy tales within the author's literary oeuvre, and examines the concepts and notions of the child which they contain. The paper attempts to define a discourse relation between the author's concept of the fairy tale and the notion of a child, as well as voice certain common poetic, particularly neo-romantic, beliefs in the formation of the narrative space of fairy tales.

Key words: Ivana Brlić-Mažuranić, fairy tale